

ЧЛАНЦИ

Доц. др Шербо Расходер

"МЛАДА ЦРНА ГОРА" 1918-1920.

Период од 1918-1920. године у Црној Гори представља вријеме двостране политичке поларизације, дилема, раскола, социјалне биједи, економске стагнације настављања агоније најширих слојева и искључивости која је довела до оружаних сукоба. Истовремено то је и вријеме илузија, узлета, маштања, политичког и националног романтизма, олаког схватања проблема, генерацијског раскола, недефинисане и не-козинстентне политике. То је и вријеме ниҳилизма прошлог и глорификације будућег. Најпростија поларизација "за" и "против" прикривала је, у суштини, примјетан недостатак политичких програма код сукобљених страна. То је и вријеме наглих промјена у свијести људи. Дојучерашње државне границе, које су се могле видјети са Ловћена, помјерене су за обичног човјека у тешко појмљиво пространство неколико десетина пута веће од дотадашње Црне Горе. Та чињеница је код визионара и оптимиста подстицала илузију о неслућеним могућностима нове државе, у којој Црну Гору очекује благостање и брзо рјешавање њених проблема. Скептици су указивали да је у већој држави "мањи поданик", те да је "у малој кући свијема топло, а у великој само онима око огња".¹

¹ У том смислу карактеристичан је један разговор са једним катунским сељаком који је Никола Ђоновић забиљежио: "Створили смо срећно, велим, велику

Зашто Млада Црна Гора!? Ова синтагма, преузета из извора, често је употребљавана. Њоме је означавана припадност ујединитељском покрету који је, по савременицима, био конституисан у круговима универзитетске омладине још у вријеме владавине краља Николе. За друге је Млада Црна Гора била синоним за "ново вријеме" настало после 26. новембра 1918. године. Трећи су тиме наглашавали генерацијску поларизацију: на млађе (присталица безусловног уједињења) и старије (противнике уједињења). Четврти су, опет, на Младу Црну Гору гледали као на политички покрет страначки неподијељен и компактан у очувању тековина уједињења. За пете је то била "необузdana" млађарија чија је бахатост, искључивост и нетолерантност испровоцирала диобе, сукобе и обрачуна. Док су им једни подизали споменике, други су их сматрали главним "кривцима" за све потоње невоље Црне Горе. Међутим, Млада Црна Гора означавала је све то заједно. Једноставно, у истраживачком смислу сложено и бурно вријеме у периоду од 1918. године (од Подгоричке скупштине) до 1920. године (до оснивања грађанских странака) назвали смо тим именом. То је у политичком смислу-предполитичко вријеме, у хронолошком - вријеме дисконтинуитета, у социјалном - вријеме преживљавања. Са становишта власти, то је вријеме паралелизма (у управном смислу), безвлашћа и правне анархије (у примјени закона), недефинисаних центара моћи, изразите политичке флукуације и трагања за најбољим рјешењима.

државу - и велику бригу, вели мој сабеседник, пре него што сам завршио мисао. Наша је привредна снага данас несразмерно већа. И наше дације, вели катуњанин. Ми смо, данас, велим, јачи од сваке државе на Балкану. - И балканске државе од нас, вели катуњанин. Што већа држава тим мањи поданик, вели мој сабеседник! На ово мудровање почех мало сугестивније: Слушај човјече! У овој нашој новој отаџбини разноврсног природног богатства, наш горштак може само да добије, било да му треба земља за насељење, било да је занатлија, трговац или чиновник. Ако је до духовних радника и за њих је поље рада повољније и шире. На сва моја разлагања мој мудри катуњанин, додирну штапићем врх од опанка, набра чело, подиже главу па вели: Престојаће нас и земља и горе. Иди свуда, али дома дођи! Исељеник је фукара, не рађају се карактери на туђој баштини? Бојао сам се непријатног разиласка па сам хтео да му дам за право. Али стари катуњанин додаде као завршни закључак својих посматрања следеће: Драги мој пријатељу, некако би Бог дао да је тако како збориш, али ми не видимо тако ствар: у малој кући свијема је топло а у великој само онима који су око огња....!"

Н. Ђоновић, Захтеви Црне Горе (привредни и политички), Београд 1936, 22

Историографија се релативно дуго и исцрпно бавила питањем уједињења Црне Горе и Србије и временом непосредно послје, а и прије уједињења. Њени судови су контрадикторни и поларизовани. При томе истраживачи ове проблематике, са мањим изузецима у постављању питања нијесу отишли даље од савременика и учесника догађаја. Притисак на просту арбитражу једне је одвео у једностраност, док су други простом дескрипцијом себе осудили на површност. Са научног становишта то значи да је отворен простор за ново промишљање овог питања које, природно, разрјешава логичан ход историјске науке. За нас је ова проблематика, у овом контексту, интересантна само као исходиште једног времена које ће битно обиљежити праксу и политику новоконституисаних политичких субјеката. Њих, формално, у овом времену није било, али је немогуће схватити друштвене процесе у Црној Гори без елементарног познавања суштине и тока тих процеса битних за ово вријеме. Отуда тек неколико напомена.

Два дана послје проглашења уједињења Црне Горе и Србије, на IV сједници Подгоричке скупштине (15. XI. 1918 по старом календару), изабран је Извршни народни одбор као привремени управни орган који би управљао Црном Гором, док се уједињење не "санкционише". Избор чланова овог одбора представљао је тријумф Младе Црне Горе, јер су, изузев војводе Стева Вукотића, брата црногорске краљице који је као отворени присталица безусловног уједињења због тога истицан у први план те Спасоја Пилетића, остали чланови (Марко Даковић, Лазар Дамјановић и Ристо Јојић) су били познати као "омладинци", непомирљиви противници режима краља Николе. Један од њих, иначе духовни отац Младе Црне Горе, Марко Даковић, нити је био учесник Подгоричке скупштине, нити је тада још био стигао у Црну Гору из заробљеничког логора.² Напријед

² На приједлог Марка Савићевића изабрани су: Стево Вукотић, Марко Даковић, Спасоје Пилетић, Ристо Јојић и Лазар Дамјановић. Ристо Јојић је изабран умјесто првобитно предложеног Милосава Раичевића, који је одбио кандидатуру у Извршном одбору јер се кандидовао за предсједника Подгоричке скупштине као члан Народне странке, те као такав није добио повјерење. Такву аргументацију одбила је већина посланика противећи се отварању било какве "партијности", подржавајући уједно "више интересе" који су били изнад страначких.

Јован Бојовић, Подгоричка скупштина 1918, (документи), Г. Милановац 1989, 90-94;

Светозар Томић, Десетогодишњица уједињења Црне Горе и Србије, Београд 1929, 52/3;

Јован Ћетковић, Ујединитељи Црне Горе и Србије, Дубровник 1940, 305;

наведени суд потврђује и однос гласова међу кандидатима за чланове Извршног одбора.³ У програму рада Извршног одбора наглашена је тежња за потпуном изградњом јединства са Србијом. Повучена је паралела између "личног режима краља Николе", који је потиснут и уништен и "најширих демократских слобода" у којима живе "једнокрвна браћа у Србији", у којој се, "поштује лична слобода". Наглашена је и економска визија: "разграната веза саобраћаја и економска потреба Србије са Јадранским морем бацаће сву трговину српску на једну од приморских лука у нашој непосредној близини и тај огромни саобраћај силно ће покренути наше друштво". То су била очекивања, а конкретним и оперативним програмом у девет тачака прецизирани су задаци у циљу успоставе власти и операционализација одлука Подгоричке скупштине.⁴ Сам програм, за који

Димо Вујовић, Уједињење Црне Горе и Србије, Титоград 1962, 326;

Димо Вујовић, Подгоричка скупштина 1918, Загреб 1989, 246.

³ Војвода Стево Вукотић добио је 150 гласова, Марко Даковић 140, Спасоје Пилетић 137, Ристо Јојић 95 и Лазар Дамјановић 82. Примјера ради Љубо Бакић је добио 19, Михаило Ивановић 29, Јанко Спасојевић 43, Митрополит Дожић 3, Саво Фатић 1, Андрија Радовић 1 глас. Гласање је било тајно.

Ј. Бојовић, н. д. 94;

Д. Вујовић, Подгоричка... 251.

⁴ "1. Успостава јавног поретка ради осигурања личне имовине безбједности и потпуног сузбијања безвлашћа. У ту сврху тражимо од Скупштине овлашћење да можемо постављати, премјештати и суспендовати чиновнике од службе, у интересу исте,

2. Стварање организације полицијске, судске и војне власти,

3. Организација самоуправне власти,

4. Успостава комуникација и саобраћајних средстава и хитне помоћи за прехрану народа,

5. Привремено финансирање и стварање новчаних средстава за постизање циљева створених новим стањем,

6. По могућности успостављање јавне и приватне наставе,

7. Спровођење у земљи Велике народне скупштине о уједињењу Црне Горе са Србијом под краљем Петром I Карађорђевићем,

8. Покретање службеног листа,

9. Додјељивањем 10 народних посланика Извршном народном одбору."

је Димо Вујовић с правом констатовао да је "неконкретан и блијед"⁵, био је конфузна операционализација манифестационог расположења посланика Подгоричке скупштине. Пропуштена је била прилика за детаљно, јасно, прецизно програмско уобличење потреба и хтења Црне Горе у вријеме премошћавања празнина које настају пропашћу једне и изградњом друге државе.

Депутација одређена да одлуке Подгоричке скупштине однесе у Београд⁶, понијела је са собом и програм Извршног одбора с циљем да са њим упозна владу Краљевине Србије. У пропратном писму, упућеном влади Краљевине Србије, наводи се да је Извршни народни одбор преузео од "Велике народне Скупштине суверену власт у границама негдашње бивше Краљевине Црне Горе". Истовремено скренута је пажња влади Краљевине Србије на опасност од Италије, те на потребу да се на конференцији мира издејствује да Скадар припадне "нашој држави" ("животно питање не само Црне Горе већ и Србије"), као и на тешко економско стање у Црној Гори. У том смислу тражена је хитна помоћ у животним намирницама.⁷ Нешто касније наведени захтјеви су поновљени и проширени уз навођење података да је у Црној Гори 150.000 људи без икаквих средстава, уз извесну могућност да се до 1. фебруара 1919. године тај број повећа за још 100 хиљада људи. Зато је тражена хитна достава намирница преко лука у Боки Которској, финансијска помоћ у висини од 10 милиона динара, те превозна средства. Истовремено, због појачане "агитације бившег владара црногорског потпомагана комешањем албанских племена и самим радом италијанских војних власти и агитатора" и због "одбране српских интереса", тражено је од "Владе Краљевине Србије да упути потпуну

Види: Ј. Ћетковић, н. д. 305/6;

Д. Вујовић, Подгор. скупштина, 255-857;

Ј. Бојовић, н. д. 240.

⁵ Д. Вујовић, Уједињење... 327.

⁶ Делегацију су сачињавали: митрополит Гаврило Дожић, др Станко Радовић, Новак Ковачевић, Љубо Поповић, Митар Вукчевић, Видо Милошевић, Марко Ракочевић, Благота Селић, Петар Хајдуковић, Михаило Јовановић, Михаило Димитријевић, Назим-бег Махмутбеговић, Милосав Раичевић, Милан Поповић, Јанко Спасојевић, Велимир Јојић, Прокопије Шиљак и Омербег Селмановић.

⁷ Јован Ћетковић, н. д. 307-309.

опрему за 10.000 војника и 600 официра".⁸ То би био почетак устаљене и дуготрајне праксе по којој ће из Црне Горе влади у Београду стизати захтјеви, мишљења, меморандуми и резолуције о неопходним мјерама "ради побољшања стања у Црној Гори".

Истог дана, када је у Београду регент Александар прокламовао уједињење (1. XII 1918) и стварање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, у Црној Гори је Извршни одбор упутио проглас народу. И у овом документу, као и у другим наглашава се "уједињење Срба" и "праведна казна" владару Црне Горе изречена у одлукама Подгоричке скупштине, која га је оборила "не само као издајника опште српске ствари него и као крвавог апсулутисту и тлачитеља народних права и слобода". Наглашава се да је "Црна Гора примијела на жртвеник националног јединства преголемих жртава", које су искупљене уједињењем "свих Југословена". "У постигнутом јединству српских крајева раскидају се све државне међе, све покрајинске границе; тону интереси и сепаратистичке тежње. Не само државне и покрајинске међе и границе, него падају све препреке, које ометају да дјеца Југославије буду и духовно сљубљена и уједињена, те ће отпасти и "црногорство" и "шумадинство" и "македонство" а на узвишеном заједничком нам огњишту има бити првијенство најбољих, хегемонија најспособнијих, заповијест најморалнијих".⁹ Позивом "да примјерним и савјесним дјелом и мишљу, србујемо и чојкујемо" у завршном дијелу овога прогласа, успостављене су неке устаљене политичке координате у наредној деценији у Црној Гори. Уочљива је значајна идеализација визије будућих односа у новој држави, која ће бити основа залагања за централизам црногорске ујединитељске елите.

Суштинска власт у Црној Гори (одмах послје уједињења) била је у рукама Извршног народног одбора, а послје његовог расформирања битан утицај је имало политичко језгро Младе Црне Горе, које је, у сагласности са институцијама власти у Београду, пресудно утицало на размјештај својих присталица на сва важнија мјеста у управној власти. То је очигледно бар за период до 20. априла 1919. године, када се посљедњи пут састала Велика народна Скупштина на захтјев владе из Београда. Тада је Извршни народни одбор предао влас повјеренику краљевске владе СХС, Иву Павићевићу. Повјереник Иво Павићевић је том приликом изјавио: "Проглашујем, да је на овај начин извршено потпуно уједињење Црне Горе

⁸ Исто, 329-330.

⁹ Јован Ђетковић, Ујединитељ... 326-328.

са Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца".¹⁰ Овај Бјелопавлић био је својевремено, истакнути радикалски омладинац, хапшен и осуђиван због Ивандањског атентата 1899. године, једно вријеме министар унутрашњих дјела у влади Љубе Стојановића (1905) у Краљевини Србији, познати активиста и заговорник уједињења Црне Горе и Србије међу иселеницима у САД. Од стране Давидовићеве владе постављен је за њеног повјереника у Црној Гори. Колико је тада његов положај био сигуран у Црној Гори свједочи и податак да се влада обавезала да у случају његове смрти породици исплати новчану надокнаду.¹¹ Његовим постављењем влада је индиректно признала постојање посебних прилика у Црној Гори које су захтијевале ванредне инструменте управе. Основни узрок за то биле су последице Божићне побуне, које ће битно обиљежити новију политичку историју Црне Горе.

Узроци избијања Божићне побуне од 24. децембра 1918. године, односно 6. јануара 1919. године по новом календару, били су вишеструки. О томе је у историографији релативно много расправљано¹² па ћемо указати само на неке елементе програмско-декларативног карактера који су касније имали одређени утицај на питање профилирања политичких ставова у Црној Гори. Треба напоменути да је црногорска влада одлукама Подгоричке скупштине супростављала проглас краља Николе Југословенима од 20. октобра 1918, у којем се заговарала југословенска конфедерација "у којој ће свака сачувати своја права, своју вјеру, уредбе и обичаје, и у којој нико неће смјети наметати првијенство".¹³ У једном

¹⁰ БИИ, Списи Љуба Бакића 145;

Љ. Бакић, Уједињење Црне Горе са Србијом и осталим покрајинама Краљевства СХС - рукопис.

¹¹ Пантелија Јововић, Црногорски политичари, Београд 1924, 11-12; Записници седница две Давидовићеве владе од августа 1919 до фебруара 1920, Архивски вјесник XIII, 1970, 17.

¹² Види:

Димитрије Димо Вујовић, Уједињење... 331-376;

Д. Вујовић, Подгоричка скупштина, 123-178;

Д. Вујовић, Прилози изучавању црногорског националног питања, Никшић 1987, 61-102;

Драгољуб Живојиновић, Италија и "божићна побуна" у Црној Гори 1919, ИЗ, 1, 1985, 23-65.

¹³ Види:

захтјеву побуњеника предатом два дана уочи Божићне побуне команданту Јадранских трупа генералу Милутиновићу и Извршном народном одбору, оспорава се легалитет и легитимитет одлука Подгоричке скупштине. У програму достављеном том приликом изражена је сагласност "да Црна Гора уђе пуноправно са осталим покрајинама у једну велику југословенску државу", без икаквих унутрашњих граница и захтев да о облику владавине ријеши југословенска скупштина чијим одлукама "ћемо се срдечно покорити". Тражен је "народни суд" за кривце за све догађаје "који су бацили љагу на нашем оружју". На крају је тражено "анулирање скупштинске одлуке у Подгорици", као и "нови слободни избори за Црну Гору" чији би посланици рјешавали "садашње домаће послове" и привремено представљали Црну Гору у земљи и иностранству. Дакле, овим документом¹⁴, који је настао два дана уочи почетка сукоба, није оспоравана потреба уједињења већ начин на који је оно извршено. Нешто мање од године дана послије тога (20. септембра 1919) са "зборног мјеста црногорских усташа на планини Војник", вође побуњеника су издали проглас "Браћо Југословени", који се суштински битно разликовао од претходно наведеног. У овом опширном прогласу основни став је изнесен у сљедећем наводу: "Никад Црногорци неће допустити да им слобода њихова буда украдена! Црна Гора мора бити васпостављена у потпуној њеној слободи и државној независности. То ће бити макар колико данашња борба била дуга и крвава. Само с васпоставом Црне Горе и њеним гласом као слободне државе, могу се и остали дјелови нашега народа надати политичким гаранцијама и сигурном очувању својих права..."¹⁵

Д. Вујовић, Подгоричка скупштина... 124.

¹⁴ Овај документ у цјелини је објавио

Д. Вујовић, Уједињење... 360.

¹⁵ АЈ, 14-181-672, Проглас "Браћо Југословени" од 20. IX 1919. У уводном дијелу прогласа говори се о вјековној борби за слободу "југословенских племена". Одговарајући на питања: "Јесмо ли најзад већ дошли једном до толико жуђене своје слободе? Је ли нам створена та могућност, да и сва наша племена стварају себи бољу и срећнију будућност"? Слиједио је одговор: "Не, драга браћо Југословени! На мјесто оних старих тирјана јавио се из Београда нов, још гори тирјанин и душманин наше слободе и напретка, оличен у династији Карађорђевића и његовим купљеним слугама, а заогрнут одеждом лажног демократизма. Безбројни су злочини, страховито је насиље које је починио овај нови демон југословенства. Нема данас светиње, која нам није погажена. Убиства, најгрознија разбојништва, уништење имовине, паљевине наших кућа, покољ немоћних стараца и нејачи, насиље на незаштићене женскиње,

Један од главних протагониста и за многе духовни отац Божићне побуне, Јован Пламенац, десетак година касније у једном писму објашњавао је ставове "званичне Црне Горе", чији је главни циљ био "да се Црна Гора има претходно васпоставити као Белгијска краљевина". Пламенац наводи да је уједињење требало да буде проведено "од уставних фактора обију краљевина, т. ј. од стране краља, Народне скупштине и владе". Тиме се, по Пламенцу, жељело постићи да се на мировној конференцији у Паризу појаве обије краљевине као међународни субјекти.¹⁶

Издавањем три наведена извора желели смо, прије свега, да наизглед селекцијом извора потврдимо, у историографији од раније постојеће мишљење,¹⁷ да је зеленашки покрет окупљао хетерогене чиниоце са само једним заједничким именитељем: противљење начину и чину одлука Подгоричке скупштине. Гледано тако, у односу на одлуке ове Скупштине, зеленашки покрет јесте "сепаратистички", као га је, без изузетка, "крстио" противнички бјелашки табор. У односу на уједињење уопште, зеленашки покрет је представљао програмски нејединствену цјелину од противника "безусловног" и поборника "условног" уједињења и присталица "самосталне Црне Горе". Ипак, неспорно је да овај покрет који је био најбројнији у границама Старе Црне Горе, гдје су били најприсутнији црногорска државотворна свијест и емотиван однос према династији Петровића, није ни организационо ни програмски успио да се до краја јасно конституише. Треба имати на уму и чињеницу да уједињење није имало

интернирање, узимање таоца, мучење и давање по полицијским подрумима и страшно морење главу до смрти, ето, то је слобода, којом нас је Београд усрећно".

У прогласу се даље наводи да се борба води против "београдских завојевача" с начелом "слобода или смрт", те да побуњенике посебно "тишти" што се морају борити "против насилно регрутоване браће из Хрватске, Босне, Херцеговине, Далмације и других југословенских крајева". Проглас су потписали Милисав Николић, бивши предсједник Црногорске народне скупштине, мајор Крсто Поповић, мајор Иван Булатовић, мајор Саво Челебић, Живко Никчевић, секретар I класе министарства, мајор Марко Вучераковић, мајор Перо Вуковић, пјешадијски капетан Нико Кашћелан и пјешадијски капетан Мило Лековић.

¹⁶ Архив барске надбискупије, (АБН), Несрећена грађа, Јован Пламенац - Ђуру Шоћу 25.V 1933.

¹⁷ Види:

Д. Вујовић, Подгоричка скупштина 165-178.

алтернативу. Просто би било незамисливо да изван југословенске заједнице остане самостална Црна Гора, што би, свакако, са становишта дугорочног историјског процеса било нелогично. Алтернативу је имала једино Подгоричка скупштина а посебно "безусловно" уједињење.

Врло важно питање које се у изворима може идентификовати, и то оним што потичу од највећих поборника безусловног уједињења Црне Горе и Србије, јесте релативно брза промјена расположења народа према уједињењу и његовим протагонистима. Оно се, ипак, не може објаснити евидентном подршком Италије присталицама краља Николе¹⁸ и дјеловањем његове агентуре, мада су то неоспорни и у историографији изучени факти који су битно утицали на политичко расположење код народа.

Чињеница је да је само мјесец дана по прокламованом уједињењу око 4000 побуњеника било спремно да се чак и оружаним отпором супротстави одлукама Подгоричке скупштине.¹⁹ То је било, апсолутно, несагласна чињеница са снажно манифестационо израженим захтјевима за уједињењем и одушевљењем којим је ова одлука пропраћена. Истина, ово није била прва а ни посљедња противурјечност у историји Црне Горе, у којој се касније много лицитирало тиме шта је све она принијела на "олтар уједињења", као и тиме да је баш Црна Гора прва ушла у јужнословенску заједницу. Истовремено, прво и једино је у Црној Гори пружан оружани отпор уједињењу. Упркос томе, неосновано би било изводити закључак да је уједињење било силом наметнуто, тим прије што треба имати на уму вријеме и простор на којем се одвијају одређени историјски процеси. Исфорсирано свакако јесте. На Балкану, па и шире, нијесу познати перфектни облици стварања нових држава и укидања старих по процедури.

Главни отпор противника безусловног уједињења сломљен је одмах по избијању побуне, али борбе против њих су трајале све до 1923. године, па и дуже. Тако је 1927. године било још 12 одметника за којима је трагала полиција.²⁰ Треба имати на уму да је "раскол" из децембра 1918. (јануар 1919) у југословенским релацијама идентификовао Црну Гору као изразито

¹⁸ Види:

Драгољуб Живојиновић, Италија и "божићна побуна" у Црној Гори 1919, ИЗ 1, 1985, 23-65.

¹⁹ Види:

Д. Вујовић, Подгоричка скупштина 165-178.

²⁰ Експозе великог пужана Зетске области Милована Цаковића, 72.

политички нестабилно подручје у којој ће власт дуго година бити "заробљена" последицама, усмјеравајући главну пажњу ка њеној "пацификацији" комбинацијом политичких, социјалних и економских мјера. Тај процес је дуго трајао и због тога што је власт својим мјерама проблеме мултипликовала. Присталице уједињења касније ће прекоридјевати владу у Београду да је, умјесто очекиване материјалне и друге помоћи непосредно последице уједињења, оставила Извршни народни одбор на "голу ледину", са које се нијесу могла испунити обећања у брзо надоласеће благостање, обећавано у данима пред уједињење.²¹ У тешким социјално-економским приликама у Црној Гори, у којима је дошло до оружаног обрачуна "бјелаша" и "зеленаша", држава је, умјесто неопходне материјалне помоћи, слањем свог специјалног повјереника развластила Извршни народни одбор, који је својом нетактичношћу, недостатком толеранције и политичке мудрости значајно допринио распиравању страсти у Црној Гори. Почев од наглашеног нихилизма према свему прошлом, омаловажавања династије Петровића, посебно краља Николе, "традиције и славе" црногорског оружја, оптуживањима за "издају" у Првом свјетском рату до бахатог, незаконитог, искључивог односа чак и према потенцијалним присталицама краља Николе и њиховим породицама.²² У томе је било доста "поравнања" старих рачуна бивших политичких емиграната са својим некадашњим прогонитељима, много повријеђених сујета некада

²¹ Јован Ђетковић је о томе писао:

"Потпуно голи, боси, гладни и напаћени Црногорци очекивали су сад обећане дарове који им обрекоше чланови тзв. централног одбора и сад нагрнуше на извршни одбор да од њега траже. Нагрну ала и врана: гладни тражаху хљеба, голи одијела, боси обућу, а комите награду за четовање и помоћ за подизање порушених кућа, као заслужни борци и страдалници за дјело народног ослобођења и уједињења. Голоруки чланови Извршног народног одбора доведени у овако безизлазан положај, очекиваху тражену помоћ од Београд, али узалуд....".

Ј. Ђетковић, Ујединитељи... 329.

²² Тако је у школама забрањено предавање историје Црне Горе, промијењена су имена неких улица, храна и помоћ је додјеливана само онима који су пристали да се закуну на вјерност краљу од Србије. У Никшићу је децембра 1918. године извршена симболичка "сахрана" три ковчега на којима је било исписано Св. Петар, Св. Василије и црногорска круна. Поред наведеног, са противницима безусловног уједињења војска и контра-комити су се сурово обрачунавали.

Види: Неколико страница из крвавог албума Карађорђевића, Документа о злочинима србијанаца у Црној Гори, Рим 1921.

угледних личности и претјераног доказивања и лицитирања заслуга за "општу ствар".

Повјереник краљевске владе за Црну Гору Иво Павићевић је, према сопственом признању, по доласку априла 1919. затекао "једну врло мучну ситуацију". "Место државне организације постојале су у ствари две огорчене политичке стране, јача за уједињење, а слабија противу уједињења, а које су поред тога, као млађа и старија генерација, имале и имају других обрачуна из прошлости" - писао је тада Иво Павићевић у својим извјештајима.²³ Павићевићево залагање да успостави "ауторитет државне власти" и у "исто вријеме, чинећи потребне предлоге и помажући предлоге и захтеве команданта Зетске дивизијске области, Ђенерала Михаиловића, "да се војна снага за сваку евентуалност овде појача", било је усмјерено ка јачању "снаге државе" која би "импоновала". Он је избегавао да се лично стави "на чело људи који су за уједињење", међу којима је било и "врло жустрих и врло ненамерних", настојећи при томе да "новом стању" створи "што јачи кредит, нарочито у иностранству". При томе је мислио на мисије Француза, Енглеза и Американаца које су тада боравиле у Црној Гори ради испитивања политичких прилика у њој.²⁴ Уважавајући начело да "држава не треба да помаже никог ко је против ње", Павићевић је тражио да се свима које финансира држава, изузев инвалида, ускрати исплата припадљености уколико не положе заклетву краљу Петру I. Касније је издато наређење "да се фамилијама одметника, њихових јатака и уопште онима, који их помажу, не издаје никаква помоћ у храни и не продају никакви артикли из државних магацина и стоваришта". Поред тога, дато је овлашћење "војним и цивилним властима" да се ради "угушења туђинске акције", "могу и без обзира на законске прописе употребити сва разумна средства како противу одметника, тако и противу свију оних који их и ма колико и ма чиме помажу".²⁵ Посебно је занимљиво да је повјереник краљевске владе за Црну Гору "у циљу дефинитивног угушења одметничке акције, ставио (сам) привремено под команду команданта Зетске дивизијске области, поред војне снаге и сву жандармерију и све

²³ АЈ, 14-181-672, Иво Павићевић-министру унутрашњих дела 18. I 1920.

²⁴ Тада је Иво Павићевић обавјештавао о томе да гроф Салис, изасланик енглеске владе, "није најбоље према нама наклоњен".

О мисији види:

Драган Р. Живојиновић, Мисија Салиса и Мајлса у Црној Гори 1919. године, ИЗ 3, 1968, 367-424.

²⁵ АЈ, 14-181-672, Иво Павићевић-министру унутрашњих дела 18. I 1920.

организоване летеће чете за гоњење одметника, с препоруком да све те снаге оперишу под команду официра сталне и народне војске...."²⁶ Наведени извори указују да је завођењем ванредних мјера изасланик краљевске владе, Иво Павићевић, постао господар Црне Горе, са неограниченом влашћу. Предузимане мјере, репресивне природе, биле су несагласне са приједлозима дијела поборника безусловног уједињења. Тако је Мићун Павићевић, после аудијенције код регента Александра априла 1919. године, предлагао да се рјешење "црногорског питања" тражи у томе што "Црну Гору и Црногорце треба задовољити", односно да "треба показати свима и свакоме", да ново доба доноси "благостање, а не разочарење". У том смислу Мићун Павићевић, иначе ватрени присталица династије Карађорђевића, предложио је конкретне мјере социјално-економске природе.²⁷ Сличне мјере предлагао је и Јован Ђоновић, један од

²⁶ Исто.

²⁷ Мићун Павићевић је предлагао задовољење сељака исплатом реквизиција, давањем стипендије студентима "без обзира на политичке боје" стипендије, реактивирање свог цивилног чиновништва, свог официрског кадра, "који је до Подгоричке скупштине припадао борби за уједињење и изјаснио се против самосталности Црне Горе". Потом је по Павићевићу, требало задовољити инвалиде и удовице палих ратника у Црној Гори и недозволити да се "за сада води борба за поједине партије у Црној Гори". Тражио је да се реактивира генерал Митар Мартиновић и да му се обезбиједи положај на Цетињу, потом да се бар један дио окружних начелника узме "из редова наших образованих људи", да се појача војнички кадар, да се установе "досадашње гимназије", да се успоставе стручне школе. Да се пређе преко свих "интрига и клевета које Црногорци узајамно један против другог преносе", да се чиновницима исплате "све непријављене плате", да се што прије регулише курс перперске валуте, да се изврши централизација власти "а ни у ком случају да се опајају покраинске аутономије као што је сада случај, да се покрене један "озбиљни" лист који би био изнад странака, да се измијени чиновништво премештањем из једне покрајине у другу, да се одбију сви захтјеви о евакуацији савезника из Црне Горе, да се ослободи земља од хајдучије која поприма политички карактер, да се изведу пред редовни суд сва лица која су се налазила у подгоричким казаматима окривљени као противници уједињења, да се што прије избаци италијански капитал из Црне Горе. Мићун Павићевић, ове своје приједлоге завршава сљедећим ријечима: "Углавном доказати на све могуће начине Црногорцима да према њима није учињена никаква анексија, него да су они сами по себи били творци и носиоци нашег уједињења".

AJ, 14-14-1, Документ носи датум од 24. априла 1919. и није потписан.

најпознатијих и најутицајнијих представника Младе Црне Горе.²⁸ Истовремено војне власти су предлагале, поред војних мјера до тада предузетих да се "одмах и без одлагања приступи (ти) расељавању породица појединих одметника, па и читавих села, која су се показала нелојална и непокорена. Ово расељавање у вези са енергичним гоњењем одметника најбрже ће довести до умирења", било је мишљење Врховне команде које је Министарству унутрашњих дјела доставио министар војни и морнарице генерал Стеван С. Хаџић.²⁹ Наведени приједлог је одбацио повјереник краљевске владе Иво Павићевић, јер би "штетно утицало на осећаје и расположење једнога дела добрих људи у овој области", наводећи при томе да ће "доцније не насилним већ мирним путем и паметном агитацијом и давањем потребног земљишта, моћи ће се и потребно бити, да се изврши у извјесној мери, исељавање и насељавање једног дела становништва одавде, јер ће то бити у интересу државе и у интересу тог становништва".³⁰ Из сличних разлога приједлог није прихватила ни Давидовићева влада.³¹ Мишљење о најефикаснијем начину консолидовања стања у Црној Гори изнио је и генерал Јанко Вукотић почетком 1920. године, иначе тада на служби у III армијској области. Генерал Вукотић је препоручивао да се команданту Зетске дивизијске области ставе на расположење сви официри бивше Црногорске војске, да се запосле сви чиновници који су положили заклетву, да се у Црној Гори организује петнаест чета од по педесет добровољаца, којима би се дневно исплаћивала надокнада од најмање десет динара, осигурале породице и одредила одликовања, док би комите требало уцијенити са по двије хиљаде а њихове вође од пет до десет хиљада динара. Вукотић је, такође, сматрао да је требало организовати племена под командом својих бивших официра. Мишљење генерала Јанка Вукотића у цјелости је подржао и командант Зетске дивизијске области, као и министар војни Стеван С. Хаџић.³²

²⁸ АП, IV-1 (20), бр. 7342, Јован Ђонових - предсједнику владе 18. I. 1920 (препис оригинала);

²⁹ АЈ, 14-181-672, Стеван С. Хаџић-министру унутрашњих дела 8. децембра 1919.

Према овом приједлогу расељавање би требало да врше полицијске власти уз помоћ војске. Исељеници би се могли привремено размјестити по појединим мјестима Македоније и у кумановском крају.

³⁰ Исто, Иво Павићевић-министар унутрашњих дела 18. I. 1920.

³¹ Записници седница... стр. 64.

³² АЈ, 14-181-672, Министар војни и морнарице - министру унутрашњих дела 15. I. 1920.

С друге стране, још септембра 1919. године допутовао је у Београд повјереник краљевске владе за Црну Гору са својим "пакетом" приједлога. Давидовићева влада га је саслушала на сједници од 15. септембра и, углавном, усвојила његове приједлоге. Одобрен је кредит за издржавање 400 момака народне гарде, издато је наређење о додјели брашна народу, новчана помоћ, одјећа и обућа. Одлучено је да се чиновницима и официрима дају плате, чак и онима који нијесу били у служби. Дата су нова овлашћења повјеренику краљевске владе (да одређује цијене намирницама, становима, превозу) а начелно му је одобрен кредит од 300. 000 динара за "поверљиве послове".³³

³³ Одлука Министарског савјета КСХС од 25. III. 1919 и од 15. IX. 1919. Повјеренику краљевске владе дата су, поред осталих, и ова овлашћења:

1. "Да на основу закона издаје обавезне наредбе органима власти на подручној му територији,
2. Да на основу закона, у границама власт ресорног министра има право дисциплинског кажњавања чиновника свих струка, а у случају злоупотребе он може чиновнике, у смислу постојећих закона, предавати суду за осуду,
3. Да по својој оцјени може тражити од надлежних министара, да се ови чиновници који се покажу неподесни за службу у Црној Гори, одмах од исте уклоне, било отпуштањем из службе, или премештајем у другу област ван Црне Горе,
4. Да од ресорних министара тражи размјештање свих чиновника, с обзиром на прилике земље и потребу службе. Неуказно особље да може и сам из службе отпустити, или наредити да то надлежни органи изврше,
5. Да у интересу државне службе може до изједначења закона суспендовати образложеним решењем од службе на територији свакога државног, цивилног и војног органа, сем команданта дивизије. За војне органе да то чини увијек у споразуму са командантом Зетске дивизијске области. Суспендована од службе лица да се са решењем упуте надлежним министрима за расправу њиховог питања и даљи распоред,
6. Да може, кад и где нађе за целисходно, прописати начин за одређење величине закупа станова и зграда уопште, као и цене животних намирница,
7. Да у крајњој нужди може издавати генерално наређење као обавезно до сређивања прилика уопште за рјешавање питања, која се на територији сада не могу рјешити тачно по закону, услед укинућа извесних установа као и наређења у интересу јавне безбедности..."

Народна ријеч од 1. XI 1919, бр. 43, Свим државним властима на територији Црне Горе.

Читава 1919. година је "изгубљена" у тражењу рјешења за сређивање стања, које је доводило не само до погоршања социјално-економских услова у Црној Гори, већ је знатно оптерећивало позицију КСХС на мировној конференцији у Паризу гдје се рјешавала судбина међународно-правног субјективитета новостворене југословенске државе. Међутим, та држава у Црној Гори још није била заживјела у цјелости и њен се утицај углавном, осјећао кроз дјеловање апарата присиле. Зато су напријед изнешени приједлози илустративан показатељ "лутања" у тражењу погодних рјешења.

Послије једне шире конференције у Београду, одржане 24. X 1919. године,³⁴ којој су учествовали Љуба Давидовић, Светозар Прибићевић, Анте Трумбић, Андија Радовић, Марко Даковић и генерал Стеван Хацић донесена је, поред одлуке да Андрија Радовић отпутује у Париз гдје би се прикључио југословенској мировној делегацији као стручњак за црногорско питање, вјероватно и одлука да се енергичније приступи чишћењу терена од "комита" у Црној Гори. На сједници владе од 22. новембра 1919. године донесена је и одлука да се "војска употреби ради завођења безбједности" у Црној Гори,³⁴ што не значи да она до тог датума није коришћена у том смислу. Тако је призната немоћ и неефикасност цивилних власти и поред проширених овлашћења датих владином повјеренику средином септембра исте године. Почетком новембра Иво Павићевић је својим наређењима окружним начелницима инагурисао институт колективне кривице (ако се не открију "бандити" у року од месец дана материјалну штету плаћају сви грађани на подручју општине на којем је штета учињена) и колективне одговорности (да сви грађани пријављују појаву бандита и да сви државни органи помажу полицију).³⁵

³⁴ Види: Записници... 50, 58.

Народна ријеч од 29. X. 1919, бр. 42, Конференција у Београду о стању у Црној Гори.

³⁵ Повјереник краљевске владе издао је следеће наређење окружним начелствима:

1. "Да органи власти свуда гоне бандите и да са онима који им помажу поступају без поштеде са свом строгошћу закона,
2. Да сви државни органи помажу полицији,
3. Да сви грађани пријаве појаву бандита,
4. Да окружни начелници нарочито пазе на јатаке бандита и овлашћени су:

Релативно обимна документација у потпуности омогућава праћење активности војних и цивилних власти у Црној Гори у припремама и обрачуна са противницима уједињења. До краја 1919. године, углавном, извршене су све припреме у том смислу, формирањем борбеног језгра од око 800 Црногораца стављених под команду официра.³⁶

Акцијом гоњења одметника у Црној Гори крајем 1919. године и почетку 1920. године руководио је лично генерал Стеван С. Хаџић, министар војни, на основу овлашћења које му је дала влада.³⁷ Преузевши од полиције децембра 1919. акцију гоњења одметника, војне власти су процјењивале да против себе имају 800-900 наоружаних противника уједињења, сконцентрисаних углавном у катунској и никшићкој области. Поједине чете налазиле су се у барској, ријечкој и љешанској области, као и у Ровцима. Дио одметника био је дошао из Италије, а за њиховог вођу сматран је капетан Крсто Поповић. Војне власти су сматрале да су циљеви одметничке акције били: а) да код црногорског становништва у иностранству убије вјеру у новостворено стање и представи га као насилно створено и б) да придобије што више присталица за промјену режима и повратак бившег краља Николе у Црну Гору. Дејством одметника, према признању војних власти, "новембра 1919. године лична и имовна безбед-

а) Искључе поједине породице, засеоке или читаво село од давања ма какве државне помоћи, кад утврде да та лица или нешта прикривају или помажу бандите,

б) Да за таква лица донесу одлуке и известе надлежну власт да им ништа не може продати од намјерница из државних продавница и

ц) Да ако се најдаље за месец дана не учини крај бандитима наредићу да сву материјалну штету коју бандити убудуће ма коме учине, плате одмах грађани општине, где ти бандити буду кажњиво дело извршили.

5. Државни органи који не буду извршавали своју дужност неће моћи остати у служби."

Народна ријеч од 5. XI 1919, бр. 44, Окружним начелствима на територији Црне Горе.

³⁶ Види: АЈ, 14-181-672, Шифрована депеша делегату краљевске владе на Цетињу од 28. XII 1919.

Исто, Помоћник министра унутрашњих дела - Светозару Прибиловићу, министру унутрашњих дела, 29. XII 1919.

³⁷ АЈ, 14-181-672, Хаџић-Светозару Прибићевићу 5. I 1920.

ност на најглавнијим комуникацијама била је сведена на нулу, а ауторитет државне власти готово није ни постојао". Било је чак и примјера да су одметници давали полицијским писарима дозволе за слободно кретање по срезу. Узроци за наведено стање тражени су у томе што "на конференцији мира, још није било ријешено питање уједињења Србије са Црном Гором", као и у томе што становништво у Црној Гори није било благовремено снабђено храном ("народ је био донекле разочаран, јер се надао да ће његово вековно гладовање бити свршено извршеним уједињењем"). Нестанком "старе племенске власти" настао је вакуум, јер нове општинске власти још нијесу биле успостављене, интелигенција је великим дијелом послје прокламованог уједињења "отишла из Црне Горе" а она преостала била је сконцентрисана у варошима. Ширене су гласине о интервенцији Италије и о томе да ће она "завести старо стање у Црној Гори", те о доласку краља Николе у Скадар. Чиновништво није имало ауторитета, а жандармерија је била "никаква и савршено неспособна да у првим зачецима одметничку акцију сузбије". Пошто је тако насликано стање и његови узроци у Црној Гори, власти су зацртале циљеве своје опсежне акције: "а) онемогућити одметницима физичку помоћ становништва; б) онемогућити одметницима помоћ становништва у храни, склоништа и давање података о покретима појединих делова војске; ц) тако осамљеним одметницима непрекидним гоњењима онемогућити опстанак, т.ј. побити, похватати или натерати их на предају или бекство са ове територије". Да би се наведени циљеви остварили створен је и одговарајући план. Дивизијска област је подијељена на 14 мањих области. За сваку област одређене су потребне снаге за гоњење са посебним командантима. Послје тога отпочело је даноноћно гоњење одметника, непрекидно и једновремено по свим областима, с циљем да се одметници приморају на отворену борбу. Упоредо са гоњењем одметника отпочело се са интернирањем, хапшењем свих чланова њихових породица, јатака и свих оних који су посредно или непосредно били повезани са њима. Наведене мјере провођене су у сагласности са цивилним властима, односно повјереником краљевске владе. Снаге за ову акцију чиниле су трупе Зетске дивизијске области, два жандармеријска батаљона и летеће чете састављене од добровољаца са подручја Црне Горе. Највеће груписање трупа извршено је у подручју катунске и никшићке области. У акцији која је трајала непрекидно четири мјесеца 1920. године, убијена су 22 одметника, док је 599 ухваћено и натјерано на предају. Такође су ухваћени и натјерани на предају 136 војника из никшићког батаљона који су се били придружили одметницима. Овом акцијом је укупно било на разне начине неутралисано 757 одметника, противника уједињења, чиме је према војним изворима било спријечено подизање опште буне. Један број одметника и њихових вођа спасио се бекством у Албанију. По завршеној акцији војне власти су овај посао

поново пренијеле на полицијске органе, предлажући истовремено низ пратећих мјера ради потпуне консолидације стања. Поред осталог, настављен је процес конституисања општинских власти, предложено је да се исхрана благовремено обезбјеђује, да се што прије ријеша инвалидско питање и издавање помоћи ратним сирочадима, да се сви жандарми рођени у Црној Гори "безусловно одмах одавде уклоне, јер они, везани разним братственичким и племенским везама, апсолутно немају услова за отправљање ове службе како треба". Наведени приједлози усвојени су у цјелости.³⁸ Енергичном акцијом војске и осталих власти до средине 1920. године неутралисано је борбено језгро противника безусловног уједињења, без обзира што ће борбе против њих бити настављене и касније.³⁹

У таквим општим условима, у којима доминира сукоб бјелаша и зеленаша и тежња државе краљевине СХС да успостави "ауторитет" власти на подручју Црне Горе, почетно биполарно конституисање политичког живота има обиљежје недовољно издиференциране и неартикулисане манифестационе активности унутар ујединитељског покрета. Тек касније долази до формалног институционализовања политичких опција кроз дјеловање разних странака. Одсуство парламентарне и демократске традиције у виду страначке форме чини тада Црну Гору "празним простором", који поједине странке, прије свега из Србије "попуњавају", користећи при томе људе од раније повезане са странкама и њиховим првацима. Од почетка биполарне диференцијације као примарно црногорске појаве, политичка поларизација све више поприма обиљежје одређивања према општем окружењу. У том смислу период од уједињења до почетка формирања првих страначких организација на тлу Црне Горе представља особену појаву, прије свега зато што је унутар ујединитељског покрета примјетан отпор страначкој поларизацији, као потенцијалној опасности разводњавања бјелашког табора у вријеме када су се одсудно браниле одлуке Подгоричке скупштине. У други план су, из истих разлога, потиснута сва друга социјална, економска и политичка питања која нијесу била у функцији уједињења. Доминира увјерење да ће странке "основане на племенској верској и покрајинској основи", "исчилити" и биће замијењене "странкама које ће да стварају традицију умјесто садашњих које би од

³⁸ АЈ, 69-182-293/1, Министар војни и морнарице - министру вјера 7. јули 1920.

Овај извјештај био је достављен свим министрима владе.

³⁹ О томе види опширније:

Димо Вујовић, Уједињење.... 469-523.

традиције да живе".⁴⁰ Становиште да су "раније генерације створиле Црну Гору" а да су "ове данашње спасле њену част и осигурале њену бољу будућност", јер "дошла је на позорницу Млада Црна Гора",⁴¹ био је само карактеристичан примјер црногорског самољубља и идеализма који је зрачио снажном енергијом. Послије доласка 120 одметника из Италије (19. јула 1920.) и њиховог искрцавања између Бара и Улциња, бјелаши су предузели широку акцију у циљу јачања свог јединства. Одржани су митинзи широм Црне Горе на којима је манифестована подршка одлукама Подгоричке скупштине и тражено да Италијани напусте територију Црне Горе, коју су били запосјели као дио савезничких трупа. Васојевићи су одржали збор 22. јула 1919. године⁴², Кучи 27. јула⁴³, Братоножићи 27. јула⁴⁴, Паштровићи 2. августа и Мркојевићи 3. августа.⁴⁵ Одржани су зборови у Љешкопољу и Колашину.⁴⁶ У Подгорици је 3. августа одржан збор "Срба православних и муслимана из Подгорице и Тузи". Збору је присуствовало и "400 Арнаута из племена Хота, Груда, Кастрата и околине Скадра". На збору је тражено "да италијанске трупе одмах напусте неоспориво југословенско земљиште у Далмацији, Истри и Црној Гори", затим да италијанске трупе одмах напусте Скадар са околином "ради историјских, географских и економских разлога и по изразитој жељи становништва", које припада КСХС. Збор се изјаснио "да се створи организација свију народних снага у цијелој покрајини".⁴⁷

"Народна ријеч", гласило које је тумачило политику бјелашког покрета тада је писала: "Данас је наступила нова ера у животу Црногораца.

⁴⁰ Народна ријеч од 2. VII 1919, бр. 7, Садашње и будуће политичке странке.

⁴¹ Народна ријеч 11. јун 1919, бр. 1, Наша прва ријеч.

⁴² Народна ријеч од 2. авг. 1919, бр. 17, Велики збор Васојевића.

⁴³ Народна ријеч од 2. авг. 1919, бр. 17, Величанствен збор Куча. Поред одлуке да се по потреби брани новостворено стање, донијета је одлука да се и даље одржавају пријатељске везе са сусједним племенима Албаније и направи споразум за заједничку акцију у хватању "пљачкаша и смутљиваца".

⁴⁴ Народна ријеч од 13. авг. 1919, бр. 18, Збор у Братоножићима.

⁴⁵ Народна ријеч од 6. августа 1919, бр. 18;

Збор у Паштровићима,

Збор у Мркојевића.

⁴⁶ Народна ријеч од 20. августа 1919, бр. 22, Збор у Колашину.

⁴⁷ Народна ријеч од 6. августа 1919, бр. 18, Величанствен збор у Подгорици.

Дигао се, проговорио и постао господар његово величанство народ".⁴⁸ Ширум Црне Горе формиране су војне јединице и бјелашке организације под називом "организована омладина". На Цетињу је формиран Централни одбор у који су ушли: војвода Стево Вукотић, Јован Томашевић, др Нешко Радовић, Лука Вукотић, Петар Космајац, Марко Савићевић и Јошо Мартиновић.⁴⁹ Донесен је и програм "Савеза омладинских организација у Црној Гори", у којем се као циљеви наводе: "очување и јачање народног јединства, економско ојачање, културно, политичко и социјално васпитање, морално подизање народа, побољшање здравствених прилика, одстрањење племенске и покрајинске подвојености".

У том циљу "омладина" је овим програмом најавила да ће:

1. Водити одлучну борбу против свих оних који би хтели радити на штету јединства СХС изведеног на принципу самоопредељења народа и у ту сврху духовно припремити и организовати народ;

2. Радити на оснивању земљорадничких и потрошачких задруга, на подизање заната, индустрије и трговине;

3. Пропагирати рационално насељење наше земље, подизање појединих грана привреде као: пчеларство, сточарство итд. по угледу на културне народе;

4. Водити одлучну агитацију противу исељења у туђе земље, против нерада и расипања;

5. Настојати да се увећају и побољшају комуникације између појединих крајева;

6. Оснивати аналфабетске курсеве за одрасле, отворати народне читаонице и библиотеке пропагирати потребу похађања школе од деце оба пола;

⁴⁸ Народна ријеч од 9. августа 1919, бр. 19, Народна и ненародна политика.

Даље се наводи: "... са наших светих гора, са свију страна наше широке отаџбине дува свјежи вјетар, дах новог живота... Демократија је бризнула својим коритом као планинска ријека, њен ток нико више не може задржати. И све прелоне, сметње, све што јој стоји на путу она носи као сламке и тешко томе ко то не види и не буде разумио...."

⁴⁹ Народна ријеч од 24. IX 1919, бр. 32;

Види: Д. Вујовић, Грађанске политичке странке у Црној Гори у периоду формирања КПЈ, ИЗ 1-2, 1969, 194.

7. Упућивати у познавању дужности и правила слободних грађевина, развијати патриотизам, политичку и вјерску толеранцију;

8. Водити борбу против алкохола, коцке, шпијунаже, преваре, ленствовања и свега што руши друштвени морал. Јавно жигосати све људе истакнуте неморалним и непатриотским држањем;

9. Основати соколско друштво, подизати народне апотеке по школама заузимати се за побољшање хигијенских прилика код народа;

10. Радити на што чешћим састанцима и изборима".

Ради остваривања наведеног програма, зацртано је да ће се омладина служити следећим средствима: 1. приређивањем јавних предавања; 2. издавањем омладинског листа; 3. оснивањем позоришних, пјевачких и музичких друштава и 4. прикупљањем добровољних прилога.⁵⁰

Програм је био општедекларативног карактера са конкретним социјално-економским и културно-просвјетним одредбама, произишлим из приоритетних захтјева према друштву. Сам по себи он је био недовољан за евентуално страначко институционализовање бјелашког покрета као хетерогене цјелине по својој структури, коју је обједињавала тежња за уједињењем.

Наводна доминација "омладине" и поред, заиста, њене бројне партиципације у бјелашком покрету, ипак је последица унутарполитичких процеса у Црној Гори у дужем трајању. Наиме, политичко језгро Младе Црне Горе, идентификовано као најснажнија опозиција апсолутизму краља Николе, настало у редовима црногорске универзитетске омладине, настојало је да Подгоричку скупштину прикаже као логични наставак борбе започете још тзв. "Ријечју универзитетске омладине" из 1905. године.⁵¹ То језгро чинила је читава плејада некадашњих "омладинаца"

⁵⁰ Народна ријеч од 16. XI 1919, бр. 43, Један заборављени програм;

⁵¹ Појава "Ријечи црногорске универзитетске омладине" била је непосредно везана за лучинданску прокламацију књаза Николе. Њоме је осуђена аутократска владавина књаза Николе. Омладина је затражила амнестију свих политичких криваца. Омладина је сумњичила српски патриотизам књаза Николе и затражила да се одбаце "све сепаратистичке тежње, антагонизам и провинцијални интереси, уколико би се косили са стварним интересима српског народа".

Види више: Никола П. Шкерковић, Црна Гора на освитку XX вијека, Београд 1964, 89-91;

који ће се тек после 1918. године изразити као политичке личности. Међу њима најпознатији су били: Марко Даковић, Јован Ђоновић, Тодор Божовић, Никола Ђоновић, Марко Савићевић, Јован Ђетковић, Стојан Церовић, Новица Шаулић, Ристо Јојић, Тришко Жугић, Павле Чубровић, Никола Шкерковић, Јован Томашевић, и др.

После уједињења и стварања КСХС Млада Црна Гора је тражила нови идејни основ као начело "заједничког рада". Јован Ђетковић је писао да је донедави идеал "уједињење српства и слободна српска држава", али да од тога има већи идеал "уједињење свих Југословена у једну јединствену, слободну и демократску државу". Јер "омладина неће, против природе и здравог разума, да на силу Бога ствара од једног народа три".⁵² Наведено схватање било је општеприхваћено међу овом политичком елитом у Црној Гори, чији је утицај после уједињења био огроман. Када је јуна 1920. године "Народна ријеч" објавила нове програмске детаље, најављујући "други период" рада "омладинских" организација, поново је изнесено увјерење да су Срби, Хрвати и Словенци један народ. Омладинци су били против "сваке племенске, историјске, вјерске и покрајинске разлике" и истакли начело: "Један народ, једна држава". Залагали су се за административну подјелу земље "према економским, саобраћајним и другим животним потребама појединих крајева и насеља, без икаквих изузетих привилегија за поједине покрајине". Залажући се за правну државу са грађанским слободама "омладина" је тражила проширивање устава краљевине Србије на целокупно подручје Црне Горе. Констатовано је да је регулисано "чиновничко и официрско" питање, али да за сељаке "још није нико прстом мрдуо". Радницима је обећано да ће у сваком "оправданом захтјеву" имати "подршку". Истовремено је прокламовано залагање за повратак исељеника и "просвјетно подизање и одгајање народа у духу јединствене југословенске културе".⁵³ Дакле, експлицитно наглашавање интегралног југословенства као идејне основе, која је проистицала из свијести о једном народу, логично је промовисало тежњу за централизмом као најпогоднијим државним уређењем. Из таквог схватања у којем је сагледавано југословенско јединство као "једно и недјеливо",

Јован Ђоновић, Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910, Београд 1939, 93-99;

Јован Ђетковић, Ујединитељи Црне Горе и Србије, Дубровник 1940, 56-57.

⁵² Јован Ђетковић, Омладински покрет у Црној Гори, Подгорица 1922, 4-6.

⁵³ Народна ријеч од 16. VI 1920, бр. 3, Ступањем у други период нашег народа.

свако потенцирање посебног и "покраинског" тумачено је као анахронизам и повратак у прошлост. У том контексту као примарно социјално-економска питања потенцирају се у почетку она која имају општи, југословенски карактер попут питања аграрне реформе и принципа да земља припадне ономе ко је обрађује.⁵⁴ У наведеним релацијама био је и ангажман посланика из Црне Горе у Привременом народном представништву (ПНП).

Посланици Црне Горе у ПНП

Прва влада краљевине СХС формирана је 20. XII. 1919. године,⁵⁵ док се ПНП први пут састало 1. марта 1919. године.⁵⁶ Одлуком владе Црној Гори је припало 12 мандата. За разлику од других крајева КСХС у Црној Гори посланици нијесу бирани по страначкој припадности, јер странке још нијесу биле ни основане, већ је тај избор извршила Велика народна Скупштина, која се на захтјев владе из Београда састала 27. јануара 1919. године. Тада су за посланике у ПНП већином гласова били изабрани: Андрија Радовић, Марко Даковић, Тодор Божовић, Спасоје Пилетић, Ристо Јојић, Лазар Дамјановић, Михаило Ивановић, Илија Љумовић, Марко Матановић, Трипко Жугић, Радован Бошковић. И поред настојања да сви крајеви у Црној Гори буду заступљени одређеним послаником, ипак је на избор посланика било приговора у том смислу. Појавила су се још два посланика из беранског среза, чији је "мандат" поништио верификациони одбор ПНП.⁵⁷ У односима унутар ПНП посланици из Црне Горе највећим

⁵⁴ Народна ријеч од 23. VI. 1920, бр. 4, Аграрна реформа и Црна Гора;

Народна ријеч од 26. VI. 1920, бр. 5, Ми и аграрна реформа.

⁵⁵ Види:

Грађа о стварању југословенске државе 1. I - 20. XII 1918, приредили Драгослав Јанковић и др Богдан Кризман, Београд 1964, 725-727.

⁵⁶ Види: Неда Енгелсфелд, Први парламент Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, Загреб 1989, 91-92.

⁵⁷ Види: Д. Вујовић, Уједињење... 330;

Д. Вујовић, Грађанске странке... 190/191;

Б. Глигоријевић, Парламент.... 31/32;

Н. Енгелсфелд, Први парламент.....стр. 85/86;

Б. Глигоријевић погрешно наводи да је берански срез послје балканских ратова припао Србији. Исто преузима Неда Енгелсфалд, н. д. стр. 89. Поред 12

дијелом били су политички неутрални. Преовладавало је становиште да би диоба "маса" на странке штетило уједињењу све док се новостворено стање не санкционише једним међународним актом.⁵⁸ Политички тон наведеним ставовима давао је вођа групе црногорских посланика Марко Даковић, остајући до краја принципијелан и непопустљив у том смислу. Августа 1919. године у говору поводом декларације демократско-социјалистичке владе, Даковић је поставио и сљедеће питање: "Да ли је наша држава југословенска држава, или је ово неко акционарско друштво између браће и пријатеља Срба, Хрвата и Словенаца"? Објашњавајући том приликом свој неутрални ванстраначки став у име посланичке групе из Црне Горе, Даковић је рекао и сљедеће: "Господо кад смо изабрани, упућени из Црне Горе, ми смо овде дошли више у мисији уједињења нашега племена. Ми смо у Црној Гори изгласали безусловно уједињење Црне Горе и Србије. Ми смо на тај начин хтјели да се уједини Црна Гора и Србија, те тако уједини и са осталим крајевима из Југославије. Ми смо хтјели прво са своје стране да радимо и изградимо српску нацију, па последице да изграђујемо Југославију, ту нашу општу зграду, јер смо рачунали: да ко је изграђен као добар Србин, ко је изграђен и као добар Хрват и Словенац, он ће бити и добар грађанин наше државе.... Нијесмо хтјели формирати једну странку провинцијску - нијесмо хтјели зато што смо одлучно против сваке провинцијске странке и провинцијске управе". Истовремено, Марко Даковић је веома оштро замјерио регенту Александру што је посјетио "бившег краља Николу" "издајника српског народа".⁵⁹ Полемишући са Даковићем, тадашњи предсједник владе Стојан Протић, оправдавајући потез регента Александра учињен на наговор владе, упозорио је истог на

изабраних посланика овјеру пуномоћја тражили су Марко Цемовић и М. Раичевић из беранског округа, који су наводили да овај округ од "70 хиљада људи" и 15 посланика у Великој народној скупштини нема посланика у ПНП.

⁵⁸ Д. Вујовић, Грађанске странке... 191.

⁵⁹ Народна ријеч од 13. IX 1919, бр. 29, Говор Марка Даковића ПНП, 13. редовни састанак од 5. априла 1919, стр. 245/6.

У свом говору Даковић је, поред наведеног истакао... "у моменту када се грађани по Црној Гори бију међу собом, да докажу, колико су одани идеји слободе и одушевљени за уједињење нашег југословенског племена, у моменту када Италија и бивши краљ Никола оружају своје агенте и упућују их у Црну Гору противу наше слободе, противу наше српске команде и српске односно југословенске владе; у томе моменту, када се још пуши крв наше браће по Црној Гори и када Европа решава наше југословенско питање, у томе моменту влада саветује нашем престолонаследнику ту аудијенцију".

разлику у политици између "разума и емоција".⁶⁰ Ово упозорење не би било вриједно спомена да се не ради о једној карактеристици политичара из Црне Горе који су сваки свој наступ започињали историцизмом а завршавали емоцијама, тако да се, умјесто проблема и расправе о њему, појављивала личност којој је проблем био најчешће средство за личну промоцију.

Интересантно је да је управо у вријеме дјеловања ПНП, (1. III 1919-28. X 1920), посланичка делегација из Црне Горе била најкомпактнија, па на неки начин и најутицајнија у односу на све потоње посланичке групације у југословенској скупштини. Чињеница да није била бирана по страначком принципу и да је у цјелини била бирана од присталица уједињења, као и то да је Марко Даковић својим ауторитетом успијевао да одржи њено привидно јединство, давала је овој делегацији извјесну политичку тежину, тако да је то била једина политичка групација из Црне Горе до 1941. године која је могла "условљавати" своју подршку влади. Тако је, захваљујући подршци Даковићеве групе, августа 1919. изгласано повјерење влади Љубе Давидовића.⁶¹ Марко Даковић је изнио пет принципа о активnoj потпори и учешћу у влади Љубе Давидовића.⁶²

⁶⁰ Исто, Протић је даље рекао:

"но ипак једну реч морам рећи својим младим колегама из Црне Горе и молим их, да имају на уму једну ствар. Друга је ствар господо револуција и расправљање односа у револуцији између људи, између класа, између поданика и господара, владара и грађана а друга је ствар, господо, кад те револуције више нема или је није било. Кад се седне за зелени сто то се мора другчије расправљати..."

⁶¹ Тада је Марко Даковић изнио став у име групе црногорских посланика да ће пружити подршку свакој влади за вријеме рада конференције мира у Паризу. Од 246 посланика, 127 је гласало за а 119 против владине декларације.

Бранислав Глигоријевић, Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1970, 117.

⁶² То су:

1. Остају на досадашњем држању према парламенту,
2. Не желе бити посебна провинцијска или политичка странка, те и не претендују да буду заступљени у влади, али ако извјесни државни, национални и политички разлози то од нас изискују, сматрамо да за то морају бити најпречи они који се односе на сређивање и побољшавање прилика у Црној Гори,
3. Влада мора радити ослањајући се на овај парламент,

Заступајући опште државне интересе Даковићева политичка групација је инсистирала на свом опредјељењу да до потписивања мировних уговора потпомаже сваку владу. Протежирајући општи југословенски интерес у први план, у овом периоду се у скупштинском здању релативно мало говорило о проблемима везаним за Црну Гору, а посебно о социјално-економској страни тог проблема, без обзира што је у то вријеме Црна Гора била једно од најнестабилнијих подручја у новој држави. Изузетак у том смислу је интервенција Марка Даковића у погледу регулисања положаја црногорских чиновника и официра. Даковић је тражио да се влада држи обећања датог приликом уједињења "да црногорски чиновници стичу сва права српских војних и грађанских чиновника".⁶³ Недосљедност владе у вези са овим питањем доводила је у неугодну ситуацију Даковића и његове истомишљенике у Црној Гори који су, слиједећи дато обећање владе, обећавали намјештење чиновника и официра.

Као посебност у овом периоду истичемо и релативно честу заступљеност Црногораца у владама КСХС у односу на каснији период. Истина, ресори које су Црногорци покривали били су мањег значаја, али треба имати на уму да ће послје 1920. године политичари из Црне Горе маштати о министарским положајима читавих 19 година.⁶⁴ У првој влади

4. Изборе за Конституанту да припреми и изврши или концентрациона влада, или влада широке коалиције,

5. Од владе тражимо да буде толерантна према политичким противницима.

Народна ријеч од 12. XI 1919, бр. 46, Писмо Даковића.

⁶³ Стенографске белешке ПНП, 27. редовни састанак од 28. V 1919, 712-714.

Даковић је том приликом, полемишући са Стојаном Протићем рекао и следеће: "Сви ми из осталих крајева треба да одамо српским официрима признање: али кад смо се ујединили у једну државу, ми онда не можемо бити наши и ваши... Не могу бити наши и ваши, јер заиста било је чиновника ван партија, који нијесу добили класу, али чиновници који су припадали појединим клубовима и странкама и који су били највише "наши" они су добивали и по три-четири класе..."

О дјеловању посланика из Црне Горе у ПНП види: Н. Енгелсфалд, н. д. 116, 156, 167, 175, 232.

⁶⁴ У прелазној влади Драгише Цветковића, 1939. године, ресор Министарства за физичко васпитање народа био је додијељен Дуру Чејовићу, народном посланику из Бара.

КСХС за министра без партфеља био је именован Милисав Раичевић (од 20. XII 1918-17. III 1919.) када је поднио оставку. Укључивање Раичевића у владу КСХС осудила је избегличка влада краља Николе, оцјењујући да је тај потез на линији спровођења у живот одлука Подгоричке скупштине.⁶⁵ У другој влади Љубе Давидовића ресор Министарства народног здравља био је додијељен Спасоју Пилетићу (од 24. XI 1919-19. II 1920). Почетком децембра 1919. године Пилетић је поднио оставку, условљавајући свој опстанак у влади поштовањем одређења Даковићеве групе да се успротиве распуштању ПНП. Послије објашњења Љубе Давидовића да нема намјеру да распусти парламент, Пилетић је остао у влади.⁶⁶ За Црну Гору посебно значајно Министарство исхране и обнове земље покривао је извјесно вријеме (17. V 1920-17. I 1920) Ристо Јојић у влади Миленка Веснића, све док ово министарство није укинато.

На основу наведеног могло би се закључити да је извјесно уважавање интереса и утицаја посланичке групе из Црне Горе, оличено у партиципацији власти на највишем нивоу, било условљено реалним односом политичких снага на југословенском нивоу. Међутим, бројни извори указују о "хладном" пријему црногорске посланичке групе код "уставних фактора" државе, посебно код регента Александра и радикала. Једни су узрок за то ова група је налазила у чињеници да више није било "оног старог предратног београдског политичког морала" и да тамо више није било "оних несепичних великих духова - идеалиста, који су створили Србију, а преко ње Југославију".⁶⁷ Људи блиски овој политичкој групи

О томе је аутор писао у својој магистарској тези "Југословенска радикална заједница у Црној Гори 1935-1939. године.

⁶⁵ Види: Д. Ђуковић, Подгоричка скупштина, стр. 126.

⁶⁶ Народна ријеч од 27. XII 1919, бр. 59;

Пилетић-Давидовићу и одговор Љ. Давидовића;

Неда Енгелсфалд, н. д. 167;

Записници сједница.... стр. 65.

⁶⁷ Ј. Ђетковић, Ујединитељи.... стр. 446.

Ђетковић је о томе писао и сљедеће: "И овај нови, поратни, монденски, материјалистички Београд није умно, на жалост, да схвати смисао наше одлуке, одлуке српског народа у Црној Гори, није могао да разумије њен значај нити да оцијени њену важност и величину жртава које су учињене и дате, да би се помоћу црногорског камена темељца сазидала и одржала велика грађевина југословенска. Већ умјесто тога, мјесто правилне и праведне оцјене и признања,

тврдили су да је регент Александар био посебно љут на Даковића зато што је овај кумовао обарању владе Љубе Давидовића, иначе свог најбољег пријатеља, док је овај боравио у Паризу, као и зато што Даковић никада није хтио да затражи аудијенцију код краља. Многи извори говоре о блискости Даковића и његових истомишљеника са "Црном руком". То је један значајан разлог за примјетну резервисаност па и нетрпељивост према њима од стране радикалских првака и монарха. Даковић је био оштар борац против корупције, заговорник изградње лика "новог југословенског човјека" и препорода "југословенског друштва". Инсистирањем на "дубоком одвајању од прошлости", Даковић је дошао у сукоб са онима којима је прошлост била једини политички капитал.⁶⁸ Из редова најжешћих опонената Марка Даковића касније су стизале оцјене да он није истакао никакав политички програм, те да је повиком на корупцију и личним "парадирањем и поштењем", у ствари народу скренуо пажњу од правог зла- централизма.⁶⁹

У сваком случају, разочаран развојем политичке ситуације и пријемом код "надлежних", Даковић је напустио Привремено народно представништво, а своје другове посланике из Црне Горе позвао "да иду у народ и створе скупштину за ново уједињење". Иако се на Даковићев "позив" није нико одазвао, а за његовим повлачењем у политичком врху тадашње државе није нико зажалио (једини повољан суд од југословенских политичара о њему је изрекао Стојан Протић), ипак је његово повлачење из политике, јавно образлагано "слабим здравственим стањем", имало значајне посљедице.⁷⁰ Даковић је недвосмислено био личност са највећим ауторитетом међу ујединитељима. Као лидер Младе Црне Горе био је у

ускопартијски појмови, себични рачуни личног и партијског ћара, одвратно и недозвољено куповање људи са пропалим савјестима, срачуната трка за мандатима и куглицама, себични грабеж за власт и богатство - учинили су да Млада Црна Гора са њеним вођом не може сарађивати у друштву људи са таквим политичким моралом и схватањем..."

⁶⁸ Никола Ђоновић, Марко Даковић, 191/192, Рукопис, Централна народна библиотека "Ђурђе Црнојевић" Цетиње, Музејско одјељење, Легат Николе Ђоновића.

⁶⁹ Савић М. Штедимлија, Црна Гора у Југославији, Загреб 1936, 80.

⁷⁰ Види: Н. Ђоновић, н. д. стр. 192;

Народна ријеч од 13. X 1920, бр. 36, Да ли се Даковић повлачи;

Народна ријеч од 9. X 1920, бр. 95.

позицији да око себе окупи знатан дио утицајних људи који би у југословенским релацијама били значајан фактор у политичким односима. Његовим повлачењем ова се групација дисперзирала у више странака, маргинализујући свој значај и утицај. Ако се узме у обзир колики је значај личности у народу изразитог колективистичког духа, онда је лакше схватити дезорјентацију народа у Црној Гори, који је први пут у историји остао без свог "господара". Подјеле и конфронтације, борба за положаје и страначке мандате, довешће до непрестаног позивања да се врати политици и оптужби да је Даковић својим повлачењем направио "злочин" према Црној Гори. За "злочине" и хиљаде попаљених кућа Даковића су оптуживали и противници уједињења. Тако је ова политичка групација, названа Млада Црна Гора, углавном, потоња опозиција, остала ненаграђена за своје "заслуге" за уједињење и његово очување, док је, с друге стране, непрестано била оптуживана као "најзаслужнија" за потоње невоље Црне Горе.

Dr Šerbo Rastoder

"THE YOUNG MONTENEGRO" 1918-1920

SUMMARY

This article deals with the political statements and praxis of the Montenegrin elite for union, respectively, supporters for unconditional union between Montenegro and Serbia. This political stream had been grown up from the beginning of second decade of the 20 th century through the work of so called Montenegrin university youth organisation in Beograd which was led by Marko Daković, the famous opponent of the King Nikola's regime, and which worked under the political patronage of the Serbian regime.

After 1918. the adherents of this stream took over the control in Montenegro with the main goal to defend the requirements of the Podgorica Parliament which were endangered by the armed resistance of the opponents of the unconditional union.

They got many opponents in Montenegro by their tactless and intolerant and they did not even enjoy disposition from the official Beograd because they were suspicious to the policy of Nikola Pašić. The activity of this organisation, called Young Montenegro, ended in 1920. when its disappointed leader Marko Daković, withdrew out of the political life and his adherents joined other political parties whose headquarters was in Beograd.

dr Šerbo Rastoder